

Interventie Veiligwijs

Erkenning

Erkend door deelcommissie Jeugdgezondheidszorg, preventie en gezondheidsbevordering

Datum: 26 november 2020

Oordeel: Goed onderbouwd

De referentie naar dit document is: Care for Sexuality Foundation, Borger (Juni 2020).
Databank effectieve jeugdinterventies: beschrijving 'Veiligwijs'. Utrecht: Nederlands
Jeugdinstituut. Gedownload van www.nji.nl/jeugdinterventies.

Inhoud

Inhoud	3
Samenvatting	4
Doelgroep	4
Doel	4
Aanpak	4
Materiaal	4
Onderbouwing	5
Onderzoek.....	5
1. Uitgebreide beschrijving	6
1.1 Doelgroep.....	6
1.2 Doel.....	7
1.3 Aanpak	8
2. Uitvoering	13
3. Onderbouwing	17
4. Onderzoek	21
5. Samenvatting Werkzame elementen	22
6. Aangehaalde literatuur	23
7. Praktijkvoorbeeld	26

Samenvatting

Veiligwijs is een lesmethode voor relationele en seksuele vorming welke geschikt is voor alle basisscholen (openbaar en identiteitsgebonden) die regulier onderwijs aanbieden. Het betreft een doorlopende leerlijn van groep 1 tot en met 8. Kinderen krijgen betrouwbare informatie over hun lichaam en hun lichamelijke, emotionele, sociale en seksuele ontwikkeling. Zij leren meer over veiligheid in relaties (familie-relaties, vriendschappen, verliefdheid, verkering) en online (bijvoorbeeld sexting). Zij groeien in zelfvertrouwen, oefenen in het vergroten van weerbaarheid (praten over grenzen, hulp vragen) en leren respectvol om te gaan met verschillen in achtergrond, overtuiging en seksualiteit.

Veiligwijs vertrekt vanuit een waardegerichte benadering. Theoretische informatie en praktische opdrachten zijn gekoppeld aan de waarden respect, liefde, zorg of veiligheid. Hierdoor leren kinderen na te denken over de betekenis van deze waarde in relatie tot seksualiteit en relatievorming.

Door de docentenhandleiding die iedere leerkracht ontvangt, worden zij ondersteund in het ontwikkelen van zelfvertrouwen en vaardigheden. Daarnaast wil *Veiligwijs* inzetten op het vergroten van ouderbetrokkenheid.

Doelgroep

Kinderen van groep 1 tot en met 8 van het primair onderwijs (openbaar en identiteitsgebonden).

Doel

Het bevorderen van een gezonde relationele en seksuele vorming van kinderen tussen de 4 en 12 jaar. Kinderen weten wat onder relaties en seksualiteit wordt verstaan en gaan respectvol met zichzelf en elkaar om. Daarnaast zijn kinderen weerbaar, zij kunnen hulp vragen, hun eigen wensen en grenzen bewaken en veilige keuzes maken.

Aanpak

Met een doorlopende leerlijn krijgen basisschoolleerlingen passend bij hun leeftijd en niveau, informatie en verschillende werkvormen over identiteit, veilige relatievorming en seksualiteit aangereikt.

Een docentenhandleiding helpt leerkrachten, door reflectie, bewustwording en informatieoverdracht, vanuit eigen waarden en expertise lessen te geven en aan te sluiten op het niveau van de klas.

Materiaal

- Lesmap met leskaternen met 8-10 lessen per dubbel leerjaar (groep 1/2, 3/4, 5/6 en 7/8).
- Prentenboeken.
- Docentenhandleiding.
- Toegang digitale portal met aanvullend materiaal, video's en voorbeeldbrief voor de ouders.
- Informatieve flyer voor ouders.
- Optioneel (maar zeer aanbevolen): ouderavond verzorgd door CfS, informatieboekje seksuele opvoeding.

Onderbouwing

Een deel van de kinderen in Nederland krijgt geen tijdige, volledige of betrouwbare informatie over seksualiteit. Terwijl het juist belangrijk is om al op jonge leeftijd kinderen van informatie te voorzien, vanwege de volgende redenen: kinderen komen al in aanraking met relatievorming en seksueel gedrag, ze kunnen vragen hebben met betrekking tot dit thema, relationele en seksuele vorming op jonge leeftijd bevordert de seksuele gezondheid en het draagt bij aan bescherming van seksueel misbruik. Indien kinderen geen voorlichting krijgen op het gebied van relationele en seksuele vorming ontwikkelen ze geen vaardigheden en kennis met betrekking tot dit onderwerp. Dat kan er onder andere voor zorgen dat jongeren verkeerde opvattingen hebben en niet weten hoe ze hun grenzen aan kunnen geven met als mogelijk gevolg seksueel geweld, misbruik, ongewenste zwangerschappen of het krijgen van soa's.

De interventie *Veiligwijs* is gebaseerd op de Theory of Planned Behaviour (Ajzen, 1985). Het TPB model impliceert dat attitude, subjectieve norm en eigeneffectiviteit via de intenties het gedrag bepalen. De interventie grijpt aan op deze factoren en de factoren kennis aan. Uit wetenschappelijk onderzoek blijkt dat het inzetten op deze determinanten middels comprehensive sexuality education effectief is in het bevorderen van een gezonde relationele en seksuele vorming (Kirby, 2007). Op basis van het boek *Intervention Mapping* (Bartholomew et al, 2016) zijn diverse effectieve methoden geselecteerd voor *Veiligwijs* zoals: informatieoverdracht, discussie, enactive mastery en social support.

Onderzoek

In mei 2018 is er een procesevaluatie uitgevoerd aan de hand van een online vragenlijst. De leerkrachten (N=12) van diverse groepen en met een verschillend aantal jaar leservaring zijn overwegend positief. De hoeveelheid lessen wordt door de meerderheid (n=10) als voldoende/precies goed beoordeeld, net als de duur van de lessen. Bijna alle leerkrachten (n=11) vonden de beschrijving van de lessen voldoende of precies goed. Veel leerkrachten gaven aan meer zelfvertrouwen te hebben gekregen door het werken met de bijbehorende docentenhandleiding. Zij vinden opdrachten goed beschreven en het materiaal in de digitale portal biedt voldoende ondersteuning. Tijd wordt genoemd als een belemmerende factor, net als handelingsverlegenheid. Deze punten van feedback worden gebruikt voor de doorontwikkeling van *Veiligwijs*.

1. Uitgebreide beschrijving

1.1 Doelgroep

Uiteindelijke doelgroep

Veiligwijs is een lesmethode voor kinderen van groep 1 tot en met 8 van het primair onderwijs (openbaar en identiteitsgebonden). Hierdoor worden kinderen tussen 4 en 12 jaar bereikt.

Intermediaire doelgroep

De leerkrachten in het basisonderwijs die met *Veiligwijs* gaan werken.

Selectie van doelgroepen

Het lespakket is geschikt voor alle basisscholen (openbaar en identiteitsgebonden) die regulier onderwijs aanbieden.

Het lespakket houdt rekening met het identiteitsgebonden onderwijs doordat in de lessen verschillende geloofs- en levensovertuigingen naar voren komen. Ook wordt er aandacht besteedt aan hoe die van invloed zijn op de omgang met seksualiteit. Daardoor is er zowel ruimte voor het kind als de leerkracht om te delen vanuit degene zijn/haar eigen identiteit.

Het lespakket is opgebouwd vanuit een waardegerichte benadering. De theoretische opdrachten zijn gekoppeld aan de waarden respect, liefde, zorg of veiligheid. Door middel van de verschillende waarden wordt aangesloten bij scholen voor wie het thema seksualiteit meer gevoelig ligt, zoals bijvoorbeeld het christelijk onderwijs. Het is mogelijk dat ondanks bovenstaande punten streng christelijke of islamitische scholen bepaalde aspecten van het lespakket lastig vinden, denk aan onderwerpen als transgender, homoseksualiteit en seksuele voorlichting.

Het lespakket is minder geschikt voor het speciaal basisonderwijs.

Betrokkenheid doelgroep

Tijdens de ontwikkeling van *Veiligwijs* is zoveel mogelijk gewerkt volgens de principes van *Intervention Mapping* en is de doelgroep zorgvuldig betrokken:

- Voorafgaand aan de ontwikkeling van *Veiligwijs* zijn in het najaar van 2016 met diverse scholen interviews gevoerd. We hebben alle scholen in Harderwijk benaderd en bijna alle scholen hebben meegedaan met de interviews. We hebben voor Harderwijk gekozen omdat we daar de beleidsmedewerkers jeugd en gezondheid van de gemeente hebben gesproken. Qua samenstelling is gekeken naar een stad met een diverse leerlingenpopulatie. In totaal spraken we met meer dan 20 leerkrachten, IB-ers en directies van acht (christelijk en openbaar) basisscholen, CJG, GGD en twee beleidsmedewerkers van de gemeente Harderwijk (Jeugd en Onderwijs). Er is in kaart gebracht waar hun vragen en behoeften lagen en met wat voor materiaal zij graag zouden willen werken en waarom.
- Daarna is *Veiligwijs* ontwikkeld met hulp van een expertgroep, bestaande uit leerkrachten, pedagogen, SPH-er, MW-er en een redacteur. Via twee bijeenkomsten en twee feedbackrondes werd hun feedback op de opzet van de lessen meegenomen.

- De jarenlange ervaring van de *Care for Sexuality Foundation* (onder andere door het verzorgen van ouderavonden) in het betrekken van ouders bij de seksuele opvoeding is meegenomen in de ontwikkeling van *Veiligwijs*.

1.2 Doel

Hoofddoel

Het bevorderen van een gezonde relationele en seksuele vorming van kinderen tussen de 4 en 12 jaar. Kinderen weten wat onder relaties en seksualiteit wordt verstaan en gaan respectvol met zichzelf en elkaar om. Daarnaast zijn kinderen weerbaar, zij kunnen hulp vragen, hun eigen wensen en grenzen bewaken en veilige keuzes maken.

Subdoelen

Hoofddoelgroep: Kinderen
Subdoel 1. Kinderen hebben voldoende kennis op het gebied van relaties en seksualiteit. (Determinant: kennis)
1.1 Kinderen hebben, passend bij hun leeftijd, voldoende kennis over lichamelijke, emotionele, sociale en seksuele ontwikkeling die zij doormaken.
1.2 Kinderen weten dat iedereen zijn eigen lichamelijke, emotionele, sociale en seksuele ontwikkeling doormaakt en dat dit verschillend is per persoon.
1.3 Kinderen leren wat een goede zorg voor zichzelf (hygiëne, verzorging, bescherming) inhoudt.
1.4 Kinderen weten wat het zorgen voor de ander betekent.
1.5 Kinderen hebben kennis over de kenmerken van een familieband, vriendschap en andere relatievormen.
1.6 Kinderen kennen de betekenis van liefde en houden van.
1.7 Kinderen hebben kennis over de kenmerken van veilige en onveilige relaties.
1.8 Kinderen weten wat seksueel misbruik is.
Subdoel 2: Kinderen gaan respectvol met elkaar en het onderwerp relaties, seksualiteit en seksuele diversiteit om (Determinant: attitude, subjectieve normen)
2.1 Kinderen hebben respect voor diverse relatievormen en diversiteit in seksuele voorkeuren.
2.2 Kinderen staan positief tegenover de lichamelijke, emotionele, sociale en seksuele ontwikkeling en respecteren verschillen daarin.
2.3 Kinderen accepteren de andere persoon die zijn/haar wensen en grenzen stelt.
2.4 Kinderen respecteren de verschillende gezins- en samenlevingsvormen en levensovertuigingen.
2.5 Kinderen staan positief tegenover het kenbaar maken van hun eigen wensen en grenzen.
Subdoel 3. Kinderen zijn weerbaar. (Determinant: eigen effectiviteit, vaardigheden)
3.1 Kinderen zijn in staat hun eigen wensen en grenzen te bewaken en daarover te praten.
3.2 Kinderen durven vragen te stellen over relaties en seksualiteit en weten aan wie zij die vragen kunnen en durven stellen.
3.3 Kinderen zijn in staat om relaties waarbij ze zichzelf prettig en veilig voelen te herkennen en te benoemen.
3.4 Kinderen kunnen veiligheid herkennen op drie vlakken: lichaam, gevoel en samen.
3.5 Kinderen weten aan wie zij hulp kunnen vragen als er over hun grens is/ wordt gegaan.

Intermediaire doelgroep: Leerkrachten
Subdoel 1. Leerkrachten beschikken over voldoende kennis over het thema relaties en seksualiteit en het geven van lessen uit het lespakket <i>Veiligwijs</i> (Determinant: kennis)
1.1 Leerkrachten hebben voldoende kennis over seksualiteit, relaties, seksuele diversiteit en de relationele en seksuele ontwikkeling van kinderen en kunnen hierover in gesprek gaan met leerlingen
1.2 Leerkrachten weten waarom de school lessen over relationele en seksuele vorming gaat geven
1.3 Leerkrachten hebben voldoende kennis en handvatten om de lessen uit <i>Veiligwijs</i> te verzorgen;
Subdoel 2: Leerkrachten zijn handelingsbekwaam op het gebied van het geven van het geven van lessen uit het lespakket (Determinant: eigen effectiviteit, sociale steun)
2.1 Leerkrachten zijn in staat om met hun collega's hun vragen en twijfels te bespreken met betrekking tot het geven van de lessen
2.2 Leerkrachten kunnen adequaat reageren op vragen van kinderen en op situaties van seksueel misbruik die tijdens/ na/ als gevolg van het geven van de lessen naar voren kan komen
2.3 Leerkrachten worden zich bewust van hun eigen waarden en de invloed van hun eigen seksuele opvoeding op het praten over relaties en seksualiteit met kinderen.
2.4 Leerkrachten worden zich bewust van hun eigen vaardigheden en mogelijkheden om bij te dragen aan de relationele en seksuele vorming van kinderen.

1.3 Aanpak

Opzet van de interventie

Omvang

Veiligwijs bestaat uit vier leskaternen met een beschrijving van 8-10 lessen per dubbel leerjaar (groep 1/2, 3/4, 5/6 en 7/8) van gemiddeld drie kwartier. In de digitale portal zijn per les ondersteunende en extra materialen beschikbaar om een les uit te breiden zoals kleurplaten, filmpjes, liedjes en opdrachten.

Opzet

Per dubbel leerjaar zijn kaders gesteld, die de leerkracht een beeld geven van hoe de lessen inhoudelijk zijn opgesteld en waar de nadruk op ligt in deze leeftijdscategorie/groep. In de eerste twee leerjaren gaan de lessen in *Veiligwijs* met name over relaties, vriendschap en wie je zelf bent. In het derde en vierde leerjaar wordt er gefocust op de ontwikkeling van het eigen lichaam, verschillende relatievormen, seksualiteit en veilig zijn. In het vijfde en zesde leerjaar wordt er dieper ingegaan op seksualiteit, respecteren van elkaar en zwangerschap. In het zevende en achtste leerjaar staan de volgende thema's centraal: puberteit, veilige relaties, veilig online, culturen en veilig vrijen. Zie bijlage A voor de inhoudsopgave van *Veiligwijs* en bijlage B voor een overzicht van de kaders per dubbel leerjaar. Wat *Veiligwijs* uniek maakt is dat het een waardgerichte benadering is, de volgende waarden staan centraal: respect, liefde, zorg en veiligheid. De lessen zijn gestoeld op de waarde die die les centraal staat. De waarde staat als icoontje bij de les ook afgebeeld. Dit komt naar voren doordat de 'gewone' informatie over bijvoorbeeld lichamelijke ontwikkeling, menstruatie of voorbehoedsmiddelen meteen wordt gekoppeld aan een waarde als zorg of veiligheid. Ieder leerjaar komen de verschillende waarden opnieuw terug. Voor meer informatie, zie bijlage C.

Door het lespakket *Veiligwijs* worden zowel de kinderen als de leerkrachten bereikt:

- De kinderen worden bereikt via de stof en oefeningen uit het lesmateriaal die leerkrachten behandelen.

- De leerkrachten worden middels de leskaternen, docentenhandleiding en training bereikt.

Een school kan ervoor kiezen om een facultatieve ouderavond te organiseren samen met de Care for Sexuality Foundation. Deze avond duurt twee uur en kan het beste worden gegeven voordat de school gaat starten met de lessen van Veiligwijs.

Inhoud van de interventie

Werving

- Scholen kijken op de website van *Veiligwijs* (via zoekmachine, mond-tot-mond, artikelen in de media, GGD, CJG).
- Zij nemen contact op met *Veiligwijs* of vragen via de website een proefles aan.
- De *Care for Sexuality Foundation* (hierna: *CfS*) stuurt informatie naar de school.
- *CfS* adviseert de school in hoe zij het thema op kunnen pakken.
- *CfS* adviseert de school een facultatieve ouderavond te organiseren.
- De school gaat al dan niet over tot aanschaf van de lesmethode.
- De school ontvangt na bestelling de benodigde materialen en de inloggegevens voor toegang tot de digitale portal.

Betrokkenheid GGD'en

Afgelopen 2 jaar bestond onze communicatie richting GGD over Veiligwijs voornamelijk uit losse activiteiten. In maart 2018 is op twee bijeenkomsten door CfS een presentatie over *Veiligwijs* gegeven en zijn we met hen in gesprek gegaan. Dit was op het overleg van de landelijke vakgroep Gezondheidsbevordering en op het Regionaal Overleg Gezondheidsmedewerkers Seksuele Gezondheid. Daarnaast is (in mei 2020) de lesmethode in het bezit van diverse GGD'en en beschikbaar in hun leskist seksuele gezondheid. Ook is op 27 januari 2020 de lesmethode gepresenteerd tijdens de informatiebijeenkomst voor Gezonde School-adviseurs over erkende Gezonde School-activiteiten op het gebied van Relaties & Seksualiteit.

Op dit moment zijn we onze communicatiestrategie richting de GGD nog verder aan het ontwikkelen om ervoor te zorgen dat alle GGD'en op de hoogte zijn van de interventie Veiligwijs. Onderdelen van deze strategie zullen onder andere de volgende activiteiten zijn:

- Opzetten van een nieuwsbrief over Veiligwijs welke ieder kwartaal van 2021 verstuurd wordt per mail naar de GGD'en
- Organiseren van twee online workshops over Veiligwijs voor de GGD'en (plan is om deze te laten plaatsvinden in Q1 2021 en Q3 2021)

Ondersteuning vanuit de GGD

- GGD'en kunnen de lesmethode *Veiligwijs* opnemen in hun leskist relaties en seksualiteit.
- GGD'en kunnen scholen adviseren het thema relaties en seksualiteit op te pakken en kunnen *Veiligwijs* aanbieden aan geïnteresseerde scholen.
- GGD'en kunnen *Veiligwijs* aan scholen aanbieden als onderdeel van het *Vignet Gezonde School*.
- De GGD (Gezonde School Adviseur) kan de school informeren over het werken met *Veiligwijs*.
- De GGD kan de ouderavond op de school die gaat werken met *Veiligwijs* verzorgen, mits zij door *CfS* getraind is in het werken met *Veiligwijs*

Vergroten ouderbetrokkenheid voor aanvang en tijdens werken met *Veiligwijs*

Om de ouderbetrokkenheid te vergroten wordt de volgende aanpak gehanteerd:

Communicatie ouders

- De school communiceert voor aanvang van de lessen duidelijk aan de ouders hoe en waarom de school met deze thema's en met *Veiligwijs* aan het werk gaan. In de digitale portal vindt de school hiervoor een voorbeeldbrief.
- In de week dat de eerste les wordt gegeven krijgen ouders een informatieve flyer (speciaal ontwikkeld voor ouders) met informatie over de lesmethode *Veiligwijs* en met tips over de seksuele opvoeding.
- Kinderen krijgen werkjes, taken en opdrachten mee naar huis. Ouders worden aangemoedigd (door leerkrachten, via nieuwsbrief en mail) hierover met de kinderen in gesprek te gaan en mee te werken aan de opdrachten die kinderen krijgen (zoals het doen van een interview met de ouders).

Optionele Ouderavond

Vanuit de *Care for Sexuality Foundation* adviseren we scholen al bij de informatie-aanvraag van *Veiligwijs* om een ouderavond te organiseren. Ongeveer 90 procent van de scholen doet dit tot op heden. Veel scholen kiezen ervoor om de ouderavond te laten verzorgen door de *Care for Sexuality Foundation*. Vanuit *CfS* adviseren we de school om ook het eigen team van leerkrachten uit te nodigen en aan te moedigen op deze avond aanwezig te zijn.

Op deze avond krijgen de ouders in het informatieve gedeelte (aanpak = informatievoorziening):

- meer inzicht in de lichamelijke en seksuele ontwikkeling van kinderen;
- kennis van de urgentie van waarom de school seksuele vorming verzorgd;
- meer kennis over de belangrijke rol die zij zelf als opvoeders kunnen spelen in de seksuele opvoeding;
- tips hoe zij de seksuele opvoeding vorm kunnen geven.

In het interactieve gedeelte (aanpak = gesprek en uitwisseling, reflectie, bewustwording)

- leren ouders dat er veel verschillen zijn tussen ouders en kinderen - en dat die verschillen er mogen zijn;
- herkennen ouders dat veel (meer) kinderen vragen stellen over seksualiteit en dat dat erbij hoort;
- oefenen ouders in het praten over thema's gerelateerd aan relatievorming en seksualiteit.
- ervaren zij social support door uitwisseling, plezier en bevestiging met andere ouders te delen.

Implementatie van *Veiligwijs* op de basisschool

Scholen kunnen kiezen hoe zij de lessen willen implementeren gedurende een schooljaar. De lessen kunnen in een themaweek of projectperiode worden gegeven (zoals de Week van de Lentekriebels), de lessen worden gedurende enkele maanden ingepland of komen gespreid gedurende het hele jaar aan bod.

Vorbereiding leerkrachten

- Leerkrachten worden door hun collega's of directie geïnformeerd over *Veiligwijs* en over dat de school hiermee gaat werken. Dit wordt in een teamvergadering besproken en toegelicht.

- De leerkrachten ontvangen een docentenhandleiding, deze wordt geleverd bij het lespakket. In deze handleiding komen de volgende onderwerpen aan bod: Relationale en seksuele vorming op school, (aan de slag met) Veiligwijs, gespreksvoorbeelden en een training. Met het lezen van deze handleiding krijgt de docent input en handvaten die hij/zij kan gebruiken om de lessen van *Veiligwijs* op een goede manier vorm te geven.
- De praktische training die in de handleiding staat wordt ingepland voor een teamvergadering/ studiedag. Belangrijk is dat de training voorafgaand aan het werken met *Veiligwijs* wordt ingepland. Alleen de leerkrachten die met het lespakket gaan werken volgen deze training. Zij kunnen gezamenlijk door de training heen lopen. De doelen van de training zijn beschreven in hoofdstuk 1.2, op de training zijn subdoel 1.3 en 2.1 t/m 2.4 van toepassing.
- Na de training worden de lessen ingepland: er wordt afgesproken hoeveel lessen er gegeven worden en in welke periode.
- Is het niet haalbaar alle lessen te geven, dan worden de lessen die niet gegeven kunnen worden voor het volgende jaar ingepland. Hierbij wordt de aanwijzing gegeven om dan de eerste paar lessen in de onderste groep van het dubbele leerjaar te geven, en de tweede helft van de lessen uit het leskatern in het volgende jaar (dus de bovenste helft van het dubbele leerjaar) te geven.
- De leerkrachten spreken een volgend intervisiemoment af.
- Het team denkt met elkaar na over het aanstellen van een vertrouwenspersoon en het creëren van een vragenbus (=veilige plek) binnen de school.

In hoofdstuk 1.2 zijn zes doelen voor de leerkrachten beschreven. Op deze doelen wordt mede ingezet door de docentenhandleiding: vragenlijst (reflectie), nadenken over wat leerkracht mee wil geven (bewustwording), informatievoorziening (kennis), intervisie andere leerkrachten (uitwisseling, hulp vragen, social support), rollenspel (bewustwording eigen vaardigheden en mogelijkheden), aanstellen vertrouwenspersoon, vragenbus in school of klas. Uit de procesevaluatie blijkt dat veel leerkrachten voor aanvang van de lessen deze docentenhandleiding met praktische tips en beschrijvingen lezen.

Uitvoering lessen

- De leerkrachten lezen de les van tevoren door. Er staat per les beschreven welke begrippen aan bod komen, wat de doelstellingen zijn, welke materialen er nodig zijn en welke informatie aan bod moet komen.
- Daarnaast staat per les de input beschreven om een groepsgesprek te starten met de kinderen. Bij elke les zijn verschillende opdrachten toegevoegd zoals filmpjes, knutselwerkjes, rollenspellen of liedjes. Aan het eind van de les kan zowel de les als het bereiken van de doelstellingen worden geëvalueerd samen met de kinderen.
- De leerkracht geeft de opdracht (gemaakt in de les) aan de leerlingen mee naar huis om het gesprek tussen ouders en kind aan te moedigen.

Voorbeeld van de opbouw van les 5 in groep 7/8: Seksualiteit en relaties in verschillende culturen.

Begrippen die deze les aan bod komen zijn normen, waarden en religie. De doelstellingen zijn beschreven (kinderen leren meer over seksualiteit en relaties in verschillende culturen, kinderen kunnen door meer kennis hierover anderen respecteren). De leerkracht vertelt in de introductie over verschillen, normen en waarden. De kinderen

maken het werkblad, dat de leerkracht in de voorbereiding al heeft uitgeprint, in tweetallen. Er kan een filmpje (dat in de portal staat) bekeken worden. De leerkracht geeft daarna in een informatief deel informatie over seksuele diversiteit. Daarna gaan de leerlingen middels een oefening (de werkvorm is interactief) in gesprek over wat de waarde respect betekent.

De leerkracht kan aan de hand van de beschrijving in het leskatern nog nader ingaan op meisjesbesnijdenis. Via de informatie die daaraan is toegevoegd wordt de leerkracht zich bewust van signalen waar de leerkracht op moet letten in het kader van preventie. Tevens staan de organisaties waar de leerkracht voor meer informatie terecht kan erbij genoemd.

Evaluatie

- De online vragenlijst voor de evaluatie van de lesmethode staat open. Scholen ontvangen een uitnodiging om deze (online) vragenlijst in te vullen.
- CfS houdt contact met de scholen om te evalueren hoe het werken met *Veiligwijs* gaat en of zij nog vragen/ feedback hebben.

Vervolg

- De school plant de lessen/ projectweken/ thema in in het jaarplan van het volgende schooljaar.
- Indien gewenst en indien de school voldoet aan de eisen die worden gesteld kan zij het themacertificaat Relaties en Seksualiteit van het Vignet Gezonde School aanvragen.

2. Uitvoering

Materialen

Werving

- Website
- Factsheet
- Proeflessen (één proefles met aanvullende informatie per dubbel leerjaar)

Uitvoering

- Een lesmap met leskaternen per dubbel leerjaar (groep 1/2, 3/4, 5/6 en 7/8) bestaande uit 8-10 lessen van ongeveer 45 minuten. Per les zijn de doelstellingen, voorbereiding en benodigdheden verwoord. Voor de bovenbouw zijn daar de begrippen die in de les aan bod komen aan toegevoegd.
- Docentenhandleiding voor de leerkracht en onderwijsassistent.
  - Inclusief vragenlijst die de leerkracht zelf moet invullen.
  - Inclusief een beschrijving van een training die het team van leerkrachten zelf kan uitvoeren in een teamvergadering/ op een studiedag.
- Digitale portal met aanvullend materiaal, video e.d. en voorbeeldbrief voor de ouders. Is een thema actueel (zoals #metoo) dan kunnen er lessen in de portal worden toegevoegd.
- Informatieve flyer voor ouders met informatie over *Veiligwijs* en over de seksuele opvoeding.
- Prentenboek *Saar en Jop*
- Prentenboek *Saar en Jop praten over seksualiteit*

Optioneel

- Informatieboekje voor ouders over de seksuele opvoeding *Best spannend!*

Evaluatie

- De eerder uitgevoerde procesevaluatie; uitkomsten worden meegenomen.
- Online vragenlijst

Locatie en type organisatie

De lesmethode van de interventie *Veiligwijs* kan uitgevoerd worden in alle klassen/groepen van het primair onderwijs (openbaar en identiteitsgebonden). De lessen kunnen verzorgd worden in de klaslokalen. Een enkele keer wordt er als mogelijkheid gegeven de les (of oefeningen uit die les) in de gymles, het gymlokaal of op het schoolplein te verzorgen.

De lesmethode heeft een doorlopende leerlijn, de lesopbouw is afgestemd op het ontwikkelingsniveau van kinderen. In de methode is er rekening gehouden met persoonlijke en culturele verschillen.

De docentenhandleiding van de interventie *Veiligwijs* en intervisie-opdrachten zijn voor leerkrachten van alle klassen/groepen van het primair onderwijs.

Opleiding en competenties van de uitvoerders

De leerkrachten voeren de interventie uit. Zij zijn allemaal bevoegd leerkracht. Zij dienen over bepaalde basisvaardigheden te beschikken, waar iedere leerkracht (bij het behalen van zijn of haar diploma) over zou moeten beschikken. Denk hierbij aan het kunnen borgen van een veilige sfeer in de klas, groepsgesprekken kunnen leiden en het kunnen

omgaan met emoties van kinderen.

Om leerkrachten tools aan te reiken op het gebied van seksualiteit, is er een docentenhandleiding ontwikkeld (zoals beschreven in 1.3). Belangrijk is dat leerkrachten deze van te voren goed doornemen en gezamenlijk de training doen die beschreven staat in de handleiding. Hierdoor leren zij extra vaardigheden, zoals het kunnen reageren op onverwachte opmerkingen of situaties, bewust worden van signalen van seksueel misbruik of de weg vinden naar de vertrouwenspersoon of geschikte hulporganisaties.

Twee keer per jaar organiseert CfS een training voor leerkrachten. Deze training is ontwikkeld voor docenten die het prettig vinden om nog wat extra handvaten te ontvangen voor het geven van lessen over seksuele vorming, omdat ze bijvoorbeeld tegen verschillende obstakels of barrières aanlopen. In deze training wordt met name gefocust op de obstakels die leerkrachten ervaren om lessen over seksuele vorming te geven. Gezamenlijk worden er oplossingen bedacht voor deze obstakels. Daarnaast worden er diverse casussen besproken die zich in de klas kunnen voordoen. De training is niet verplicht om te volgen.

Kwaliteitsbewaking

Vanuit CfS

- De methodische en zorgvuldige ontwikkeling (mede volgens de principes van *Intervention Mapping*) van *Veiligwijs*.
- CfS heeft een online vragenlijst ter evaluatie van het pakket ontwikkeld. Deze vragenlijst blijft online beschikbaar en leerkrachten blijven uitgenodigd worden om deze vragenlijst in te vullen. Informatie uit de evaluatie wordt meegenomen bij de doorontwikkeling.
- CfS onderhoudt contact met de basisscholen.
- Op dit moment is er nog geen proces opgesteld dat indien een school een lespakket heeft aangeschaft CfS op structurele wijze checkt in hoeverre de school dit ook daadwerkelijk heeft geïmplementeerd. Wel zijn we er ons van bewust dat dit belangrijk is om ons komende jaren op te gaan focussen, zodat het positieve effect van de implementatie van de interventie gewaarborgd kan worden.

Vanuit de school

- De school wordt aangemoedigd om intervisiemomenten af te spreken en in te plannen, zodat leerkrachten onderling elkaar kunnen blijven aanscherpen.
- Het is voor de school bij het bestellen van *Veiligwijs* al bekend dat CfS altijd benaderd mag worden voor vragen en lastige of specifieke casussen.
- De GGD kan (mits zij door CfS getraind is) de school ondersteunen bij de implementatie van *Veiligwijs*.
- De school kan gestimuleerd zijn om zelf het Vignet Gezonde School op het thema Relaties en Seksualiteit aan te vragen. Dit draagt bij aan het waarborgen van kwaliteit (mede omdat één van de voorwaarden is dat de school het thema structureel heeft ingebed).

Randvoorwaarden

Organisatorisch

- Draagvlak op directieniveau - Tijd is vaak een knelpunt voor leerkrachten. Daarom is het belangrijk dat de keuze hiermee te starten vanuit bestuurs/directieniveau wordt onderschreven en ondersteund en dat deze lessen worden ingepland.

- Draagvlak ouders – Het is belangrijk dat de ouders op de hoogte zijn van dat de school aandacht besteed aan seksuele vorming dmv een lespakket. De school dient ouders hier goed over te informeren en bij te betrekken.

Contextueel

- Er zijn geen vereiste voorwaarden met betrekking tot de sociale, politieke of culturele setting waarin de interventie moet worden uitgevoerd. Wel is in 2012 seksualiteit toegevoegd aan de kerndoelen van het onderwijs, waardoor seksuele voorlichting verplicht is geworden. Dit draagt bij aan de implementatie van het lespakket op scholen.

Implementatie

Disseminatie en adoptiefase

- Zie 1.3 Aanpak (Inhoud van de interventie - Werving en Optioneel: Ondersteuning vanuit de GGD).
- De school krijgt een begeleidende brief en de inloggegevens voor de digitale portal.
- De school informeert ouders over het werken met *Veiligwijs*. Er is een voorbeeldbrief, een flyer en een voorbeeldtekst voor de aankondiging ervan in nieuwsbrief (of website) beschikbaar.
- Als de school een ouderavond organiseert wordt deze ingepland en de ouders uitgenodigd.
- De leerkrachten lezen de docentenhandleiding.
- De training uit de docentenhandleiding wordt ingepland voor een teamvergadering.
- Er wordt een intervisiemoment afgesproken.

Gebruiksfase

- De leerkracht bereidt de les voor.
- Voor het geven van de lessen volgt de leerkracht de instructies uit het leskatern.
- Voor vragen kan de school of leerkracht, een collega, *CfS* of de GGD benaderen.

Vervolg/ verankering

- De school neemt het thema op in het schoolbeleid en plant het thema in in de jaarplanning.
- De leerkrachten worden uitgenodigd voor het invullen van de online vragenlijst. Indien nodig/ gewenst neemt *CfS* contact op om over de uitkomsten door te praten.

Status implementatie

In 2018 is het lespakket *Veiligwijs* voor het eerst geïmplementeerd op de basisschool. Op dit moment maken verschillende typen scholen gebruik van het lespakket: christelijk, openbaar en ook andersoortige instellingen zoals de beroepsopleiding PABO, zorginstelling gehandicapten en GGD'en. Onze schatting is dat er nu in totaal ongeveer 3500 leerlingen worden bereikt door middel van het lespakket.

Kosten

Personele kosten

- Lezen van de handleiding en maken van de vragenlijst: 2 uur
- Introductie met thema relaties en seksualiteit/ werken met *Veiligwijs* in teamvergadering: 1 uur

- Inplannen van training uit docentenhandleiding in teamvergadering/ studiedag: 2 uur
- Ouderavond (aanwezigheid): 2 uur
- Verzorgen van lessen (8-10 lessen a 1 uur met ongeveer een 0,5 uur voorbereiding): 15 uur
- Invullen online vragenlijst: 1 uur
- Er zal geleidelijk aan intercollegiaal steeds meer over het thema of de lessen gesproken worden.

Materiële kosten

De aanschafprijs van de school wordt bepaald door de grootte ervan. De kosten voor een kleine school (<150 leerlingen) bedraagt 450 euro, met de licentiekosten van 75 euro per jaar. De kosten voor een normale school (150-300 leerlingen) bedraagt 650 euro, met de licentiekosten van 125 euro per jaar. De kosten voor een grote school (300-450 leerlingen) bedraagt 790 euro, met de licentiekosten van 175 euro per jaar. Bij grotere scholen en andere organisaties wordt een passende prijsopgave gemaakt.

De kosten voor een ouderavond bedragen €275,00 (geen BTW, excl. reiskosten).

Voor een training voor leerkrachten wordt een prijsopgave gemaakt, afhankelijk van vraag, reisafstand en tijdsduur.

3. Onderbouwing

Probleem

Het hoofdprobleem waar de interventie *Veiligwijs* op aangrijpt is dat een deel van de kinderen in Nederland geen tijdige, volledige of betrouwbare informatie over seksualiteit krijgt wat hun gezonde relationele en seksuele vorming in de weg staat.

Relationele vorming kan zowel door de ouders als via school gegeven worden. Echter bespreekt ongeveer een kwart van de ouders seksualiteit en gerelateerde thema's zoals seksuele diversiteit niet met hun kinderen (Elzinga, 2013). Op de school is er gebrek aan eenduidigheid en daardoor is het niet goed in kaart te brengen welke informatie leerlingen krijgen en welke stof op basisscholen aan bod komt (Nationaal Rapporteur, 2017 en Inspectie van het Onderwijs, 2016). Door deze factoren is de kans groot dat veel kinderen nog onvoldoende worden ondersteund in hun seksuele en relationele vorming. Terwijl juist op jonge leeftijd het belangrijk is dat kinderen seksuele en relationele vorming krijgen, onder andere vanwege de volgende redenen:

- Kinderen op jonge leeftijd hebben al te maken met relatievorming. Uit onderzoek is gebleken dat de volgende factoren belangrijk zijn in een gezonde seksuele ontwikkeling: het ontwikkelen van relaties gebaseerd op respect, veiligheid en empathie; grenzen aangeven; het omgaan met behoeften en emoties (De Graaf, Van Dijk & Wijssen, 2010; Cense, Martens, Maris, Janssen & De Graaf, 2011; Vanwesenbeeck, Zessenz, Ingham, Jaramazović & Stevens, 1999). Daarom is het belangrijk om op jonge leeftijd aandacht te besteden aan deze onderwerpen, zodat ze de juiste vaardigheden ontwikkelen.
- Kinderen laten al op jonge leeftijd seksueel gedrag zien (Cohen, 2000). Belangrijk dat hier op de juiste manier aandacht aan wordt besteed.
- Vanaf jonge leeftijd kunnen kinderen al met vragen rondlopen over dit onderwerp. Belangrijk is dat zij juiste informatie ontvangen die aansluit bij hun leeftijd en antwoorden krijgen op vragen. Op die manier voorkom je dat kinderen zelf op zoek gaan naar antwoorden en zij verkeerde of onvolledige informatie krijgen die een negatief effect kan hebben op hun (beeld van) seksualiteit.
- Relationele en seksuele vorming op jonge leeftijd bevordert de seksuele gezondheid, o.a. door het kunnen maken van gezonde keuzes en een respectvolle omgang met seksuele diversiteit (Rutgers, 2011; Kirby, 2007; Bussemaker, 2007; RIVM, 2017).
- Het draagt eraan bij dat kinderen beschermd worden tegen seksueel misbruik en meer gelijkwaardige relaties met aandacht voor wederzijdse behoeften en grenzen kunnen aangaan (WHO Regional Office for Europe, 2010).

Indien kinderen geen voorlichting krijgen op het gebied van relationele en seksuele vorming ontwikkelen ze geen vaardigheden en kennis met betrekking tot dit onderwerp. Dat kan er onder andere voor zorgen dat jongeren verkeerde opvattingen hebben en niet weten hoe ze hun grenzen aan kunnen geven met als mogelijk gevolg seksueel geweld, misbruik, ongewenste zwangerschappen of het krijgen van soa's. Op dit moment zien we deze problemen ook terug in Nederland. Uit onderzoek blijkt het aantal meldingen van seksueel grensoverschrijdend gedrag en online seksueel misbruik (zoals sextorsion) de laatste jaren ernstig toe nam (Inspectie van het Onderwijs, 2018, Help Wanted, 2017). Op het moment heeft 14 procent van de meiden en 3 procent van de jongens te maken gehad met seksueel overschrijdend gedrag (Graaf et al., 2018). Risico's van seksueel overschrijdend gedrag zijn soa's en ongewenste zwangerschappen (Wadsworth en Records, 2013; Cybulska, 2007), depressies (Choudhary et al., 2008) en een posttraumatische stressstoornis (Homma et al., 2012). Daarnaast gebruikten ruim vier op de tien jongeren bij hun laatste 'losse sekspartner' geen condoom (Graaf et al, 2018).

Hierdoor nemen gezondheidsrisico's als soa en ongeplande zwangerschap toe (Zantinge, 2018.)

Door de inzet van *Veiligwijs* in het basisonderwijs worden meer kinderen ondersteund bij hun relationele en seksuele vorming, waardoor bovenstaande gevolgen ingeperkt of voorkomen kunnen worden.

Oorzaken

In voorgaande paragraaf is beschreven dat veel kinderen geen voorlichting krijgen door school en/ of ouders. Factoren die hieraan ten grondslag liggen zijn A) bij de ouders: een gebrek aan kennis (DiIorio, Pluhar & Belcher, 2003), angst om te veel informatie te geven op een te jonge leeftijd (Frankham, 2006; Davies & Robinson, 2010) en gevoelens van schaamte en ongemak met betrekking tot het onderwerp (Stone, Ingham & Gibbins, 2013 en B) bij de school: handelingsverlegenheid bij leerkrachten, angst voor de mening van ouders (Fisher, 2015) en zich niet prettig voelen bij het huidige lespakket dat gebruikt kan worden (Spoelman, 2017).

Daarnaast werd in de vorige paragraaf beschreven wat de risico's zijn voor kinderen op latere leeftijd indien ze geen relationele en seksuele vorming krijgen. Het is belangrijk om te kijken welke determinanten bij jongeren ten grondslag liggen aan deze gezondheidsrisico's, zodat op deze determinanten aangegrepen kan worden in de voorlichting op de basisschool. Factoren (en determinanten) die samenhangen met de gezondheidsrisico's zoals seksueel grensoverschrijdend gedrag, soa's en ongeplande zwangerschappen zijn onder andere:

Kennis

Onderzoek laat zien dat de kennis over seksualiteit onder jongeren van 12-14 jaar relatief laag is (Graaf et al, 2017). Een gebrek aan kennis over bijvoorbeeld anticonceptie is echter een grote risicofactor om op een latere leeftijd ongewenst zwanger te worden (Brückner, Martin & Bearma, 2004; van Berlo, Wijzen & Vanwesenbeeck, 2005). Deze kennisontwikkeling op het gebied van lichamelijke verschillen, voortplanting en mogelijke risico's van gedrag zou moeten starten op de basisschool. Zodat jongeren van 12-14 jaar voldoende kennis over deze thema's beschikken.

Eigeneffectiviteit en communicatieve vaardigheden

Kinderen en jongeren die in staat zijn om eigen wensen en grenzen aan te geven en te bewaken hebben een minder groot risico om met seksueel grensoverschrijdend gedrag en seksueel geweld in aanraking te komen (Ryan et al., 2007; Graaf et al, 2010). Zowel op jonge als op oudere leeftijd kan men al in aanraking komen met seksueel grensoverschrijdend gedrag, daarom is het belangrijk om op jonge leeftijd al te starten met wensen en grenzen aangeven.

Attitudes en opvattingen

Belangrijke opvattingen die ten grondslag liggen aan een gezonde seksuele ontwikkeling zijn positief staan ten opzichte: jezelf en je eigen lichaam, diversiteit, het respecteren van grenzen en seksualiteit. Door hier op jonge leeftijd op te richten helpt het kinderen om bij het ouder worden zichzelf (nieuw) gedrag aan te leren en het maken van bewuste keuzes. Dit zal hun weerbaarheid vergroten op latere leeftijd.

Aan te pakken factoren

De interventie *Veiligwijs* is gebaseerd op de Theory of Planned Behaviour (Ajzen, 1985). Het TPB model impliceert dat attitude, subjectieve norm en eigen effectiviteit via de

intenties het gedrag bepalen. In de paragraaf oorzaken is beschreven dat onder andere deze factoren en de factoren kennis ten grondslag liggen aan de eerder beschreven gezondheidsrisico's, daarom grijpt de interventie hierop aan. De subdoelen die daarbij aansluiten zijn: (1) Kinderen hebben voldoende kennis op het gebied van relaties en seksualiteit, (2) Kinderen gaan respectvol met elkaar en het onderwerp relaties, seksualiteit en seksuele vorming om en (3) kinderen zijn weerbaar. Subdoel 1 grijpt aan op de aan te pakken factoren kennis, subdoel 2 op attitude en subjectieve norm en subdoel 3 op de eigen effectiviteit en vaardigheden.

Verantwoording

Veiligwijs is gebaseerd op wetenschappelijke richtlijnen voor de opbouw en inhoud van lesmethodes over seksualiteit en is ontwikkeld met het oog op het leerplankader van het SLO, de WHO *Standards for Sexuality Education* en de eisen die de overheid stelt (kerndoel 38 onderwijs). De inhoudelijke thema's die in bovenstaande standaarden staan, zijn in de lesmethode opgenomen (Zie Inhoudsopgave *Veiligwijs* Bijlage B). Door het bieden van deze informatie wordt tegemoetgekomen aan de seksuele rechten van het kind. Uit onderzoek naar de effectiviteit van voorlichtingsprogramma's, kwamen er 17 elementen naar voren die de effectiviteit van een programma vergroten (Kirby, 2007). Kirby focuste zich in deze studie op de interventies voor zowel volwassenen als jongeren. Toch zijn wij van mening dat de informatie uit deze studie ook relevant is voor voorlichtingsprogramma's voor kinderen, omdat de elementen niet direct betrekking hebben op een bepaalde doelgroep maar vooral op de interventie. De 17 elementen zijn onder te verdelen in drie categorieën: ontwikkeling van het lespakket, design en leerstrategieën en het implementatieproces. Verschillende elementen zijn meegenomen in de ontwikkeling en design van *Veiligwijs*, hieronder volgen twee voorbeelden:

- Ontwikkeling lespakket - Een van de karakteristieken die wordt genoemd bij de ontwikkeling van het lespakket is het betrekken van verschillende expertises zowel vanuit de theorie als de praktijk. Zoals in 1.1 te lezen is, is dit bij de ontwikkeling van *Veiligwijs* het geval.
- Design en leerstrategieën - Binnen deze categorie wordt o.a. genoemd dat het lespakket moet aangrijpen op determinanten die als beschermende factoren kunnen optreden. Dit komt overeen met het lespakket *Veiligwijs*, zie de paragraaf oorzaken en aan te pakken factoren.

De in *Veiligwijs* gebruikte methoden zijn onder andere gebaseerd op het boek "An Intervention Mapping approach" (Bartholomew et al, 2016). In dit boek zijn per determinant/aan te pakken factoren verschillende methoden beschreven om tot gedragsverandering te komen. Deze zijn onder andere gebaseerd op een analyse vanuit de eerdere edities van hetzelfde boek, gedragsveranderingstheorieën en onderzoek (Kok et al, 2012). Theorieën die ten grondslag liggen aan de geselecteerde methodes zijn:

- Theories of Information Processing - Dit model grijpt aan op determinant kennis en gaat over de manier waarop informatie wordt ontvangen, verwerkt en gebruikt.
- Theory of Planned Behavior (Ajzen, 1985) - Dit model veronderstelt dat intentie van gedrag wordt beïnvloed door attitude, eigeneffectiviteit en sociale norm.
- Social Learning Theory (Bandura, 1977, 1986) - Dit model verklaart gedrag aan de hand van een interactie tussen persoonlijke factoren, de omgeving en het gedrag van degene die het uitvoert. Nieuw gedrag ontstaat door een actief leerproces.

In bijlage D: Tabel verantwoording aanpak staat een concrete uitwerking van de verantwoording van de aanpak per determinant. In deze tabel zijn per doelgroep de doelen gekoppeld aan de aan te pakken factoren, wordt er aangegeven welke effectieve

methode wordt toegepast en staan voorbeelden van hoe dit in *Veiligwijs* naar voren komt.

Voor de relationele en seksuele vorming van kinderen is het belangrijk om in te zetten op kennis. In deze interventie wordt dit gedaan door het toepassen van de methode informatieoverdracht, actief leren (door informatie te geven en leerkrachten die te laten geven aan leerlingen) en discussie door middel van een groepsgesprek. Uit de literatuur blijken dit effectieve methodes om kennis te vergroten (Petty, Barden & Wheeler, 2009). Een voorbeeld vanuit het lespakket ter illustratie: de leerkracht kijkt samen met de kinderen naar een tekening waarop een baby, tiener, volwassene en bejaarde zijn afgebeeld. Samen bespreken ze de volgende vragen met elkaar: Wat zie je op de afbeeldingen? Wie ken jij die ook die zo oud is? Wat gebeurt er als je ouder wordt? Lijk het je leuk om groter te groeien? Tijdens deze vragen wordt er ook informatie verstrekt over onder andere geslachtsdelen, haargroei, stemverandering en borsten.

Ook wordt in de interventie ingezet op het vergroten van eigen effectiviteit. Hiervoor wordt onder andere de methode enactive mastery gebruikt, ook wel omschreven als "learning by doing". Door het uitvoeren en oefenen van het gedrag merk je als kind of leerkracht dat je ook in staat bent om het gedrag uit te voeren. (Kelder, Hoelscher, Perry, 2015). Een voorbeeld vanuit het lespakket ter illustratie : Kinderen maken twee lange rijen en gaan tegenover elkaar staan. De ene rij loopt naar de andere rij toe. Als het kind dat stilstaat vindt dat de andere te dichtbij komt moet zij stop roepen. Op deze manier ervaren kinderen hoe het is om een grens aan te geven en hoe ze dit kunnen doen.

Op de determinanten 'sociale normen' en 'attitude' wordt onder andere ingezet door rollenspel en het versterken van de sociale norm (Batson, Chang, Orr, Rowland, 2002). Het is nodig te werken aan deze sociale ontwikkeling en het verhogen van empathie en compassie, omdat dit een bijdrage kan leveren aan het creëren van begrip en respect (van Reybrouck, D., 2017). Als kinderen aangemoedigd worden na te denken over bepaalde waarden, het gesprek en de reflectie daarop leren zij daar consequenties uit te trekken voor hun eigen gedrag (Klaassen, 2009). Een voorbeeld hoe dit terugkomt in het lespakket: Kinderen doen een rollenspel met verschillende situaties waarin ze van mening verschillen. De eerste keer moeten ze het gesprek zonder respect voeren en de tweede keer met respect. Doel is dat kinderen leren dat het belangrijk is om elkaar te respecteren ondanks dat je het soms niet met elkaar eens bent.

Het werken aan de competenties en attitude van de leerkracht hangt samen met een grotere kans dat leerkrachten een educatieprogramma op zo'n manier lesgegeven dat het samenhangt met een positieve impact op gezondheidsuitkomsten (Stead et al, 2007). Op attitude en kennis wordt ingezet door informatieoverdracht in de docentenhandleiding. Door informatie en argumenten te lezen over het belang van voorlichting op de basisschool vergroot dit de kans dat een leerkracht een positieve houding hier tegenover heeft. Zoals hierboven is omschrijven wordt enactive mastery ingezet om de eigen effectiviteit te vergroten. Daarnaast wordt social support ingezet door middel van de uitwisseling van kennis en ervaringen tussen verschillende leerkrachten tijdens de training. Leerkrachten leren door middel van intervisie of te praten over het onderwerp en hulp te vragen. Dit kan een gunstig effect hebben op de handelingsbekwaamheid en vaardigheden van de leerkracht (Kelder, Hoelscher, Perry, 2015).

4. Onderzoek

Onderzoek naar de uitvoering

Samenvatting procesevaluatie

In de periode van april tot en met juni 2018 heeft er een (niet-gepubliceerd) onderzoek plaatsgevonden onder de leerkrachten die met de lesmethode werken. Het doel hiervan was om inzicht te krijgen in het gebruik, de succes- en faalfactoren en de waardering van de lesmethode. De procesevaluatie is uitgevoerd aan de hand van een online vragenlijst. 12 leerkrachten van vier verschillende scholen hebben deze vragenlijst ingevuld. Zij hebben allemaal *Veiligwijs* gebruikt. 75% (n=9) heeft de docentenhandleiding voor het geven van de lessen, gelezen, acht van de leerkrachten heeft de portal geraadpleegd. De hoeveelheid lessen wordt door de meerderheid (n=10) als voldoende/precies goed beoordeeld, net als de duur van de lessen. Bijna alle leerkrachten (n=11) vonden de beschrijving van de lessen voldoende of precies goed.

De helft van de leerkrachten vond de docentenhandleiding van toegevoegde waarde en de helft gaf tevens aan meer zelfvertrouwen te hebben gekregen door het lezen van de handleiding. Ook vonden 8 van de 12 leerkrachten dat de docentenhandleiding bijdraagt aan het geven van de lessen.

Aandachtspunten naar aanleiding van de uitkomsten van de evaluatie

- Meer dan de helft van de leerkrachten (n=7) gaf aan dat zij te weinig tijd hadden voor het geven van de lessen, ondanks het feit dat de lesmethode aangedragen werd vanuit de school. Dit laat zien hoe belangrijk het is dat de school de lesmethode daadwerkelijk inplant en op alle niveaus het verzorgen van de lessen wordt onderschreven.
- Handelingsverlegenheid is vaker een obstakel in het verzorgen van de lessen. In de evaluatie stelde een leerkracht bijvoorbeeld de vraag of het niet een taak van de ouders is. In de volgende druk van de docentenhandleiding willen we korter en duidelijker ingaan op deze twijfel en concrete tips geven voor als de leerkracht dit ervaart of bij de ouders merkt.
- Een aantal leerkrachten vond de werkvormen in de portal (wat) weinig. Dit wordt meegenomen in een volgende versie. Ook willen we de portal uitbreiden, als de middelen beschikbaar komen zullen we dit zeker doen. Graag doen we dan eerst een (volgende) evaluatie om nog specifiekere vragen aan leerkrachten te stellen welke informatie of opdrachten/ werkvormen zij missen.

5. Samenvatting Werkzame elementen

Inhoudelijke elementen

- **Informatieoverdracht en actieve verwerking** (door gesprek, herhaling, oefening). Dit is nodig om als persoon sterker te staan, een grotere eigen effectiviteit te ontwikkelen en het kunnen praten over eigen keuzes.
- **Gesprek over sociale normen:** zo kan het respect voor seksuele diversiteit groeien, kinderen krijgen een reëel beeld over het gebruik van anticonceptie en kinderen herkennen wat veilige relatievorming is.
- **Inzetten op sociale support** om veiligheid te ervaren om in de klas of thuis over seksualiteit te durven en kunnen praten.
- **De doorlopende leerlijn:** Herhaling van de onderwerpen vergroot de kans op effectiviteit van de interventie (Nationaal rapporteur, 2007).

Praktische elementen

- **De attitude en eigen effectiviteit van de leerkracht.** De leerkracht zet zijn/haar vaardigheden in om dit thema open en in een veilige zetting bespreekbaar te maken.
- **Werken met de docentenhandleiding:** In de procesevaluatie geven leerkrachten aan dat dit hen sterkt in zelfvertrouwen. Om die reden is het nodig dat de docentenhandleiding bij de lesmethode wordt verstrekt en dat leerkrachten deze lezen. Ook draagt dat bij aan het eerstgenoemde praktische element, namelijk de attitude van de leerkracht.
- **Tijd voor implementatie Veiligwijs:** Om de doelen van Veiligwijs te behalen is het noodzakelijk dat een leerkracht tijd neemt om de lessen te geven. Het helpt als de school het onderwerp opneemt in haar planning.

6. Aangehaalde literatuur

- Ajzen, I. (1985). From intentions to actions: A theory of planned behavior. In *Action control* (pp. 11-39). Springer, Berlin, Heidelberg.
- Bandura, A. (1977). Social learning theory. *Englewood Cliffs: Prentice-Hall*.
- Bandura, A. (1986). Social foundations of thought and action. *Englewood Cliffs: Erlbaum*.
- Batson, C. D., Chang, J., Orr, R., & Rowland, J. (2002). Empathy, attitudes, and action: Can feeling for a member of a stigmatized group motivate one to help the group?. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 28(12), 1656-1666.
- van Berlo, W., Wijzen, C., & Vanwesebeeck, I. (2005). *Gebrek aan regie: Een kwalitatief onderzoek naar de achtergronden van tienerzwangerschappen*. Rutgers Nisso Groep.
- Brückner, H., Martin, A., & Bearman, P. S. (2004). Ambivalence and pregnancy: adolescents' attitudes, contraceptive use and pregnancy. *Perspectives on sexual and reproductive health*, 36(6), 248-257.
- Bussemaker, J. (2007, 7 september). Beleidsbrief Ethiek. Geraadpleegd van <https://www.rijksoverheid.nl/documenten/kamerstukken/2007/09/10/beleidsbrief-ethiek>
- Cense, M., Martens, M., Maris, S., Jansen, M., Graaf, H. de (2011). *Onderzoek naar determinanten van succesvolle implementatie van het leskatern relaties & seksualiteit in het basisonderwijs*. Utrecht: Rutgers.
- Choudhary E, Coben JH, Bossarte RM. (2008). Gender and time differences in the associations between sexual violence victimization, health outcomes, and risk behaviors. *American journal of men's health*. 2(3):254-9.
- Cybulska B.(2007). Sexual assault: key issues. *Journal of the Royal Society of Medicine*. 100(7):321-4.
- Davies, C., & Robinson, K. (2010). Hatching babies and stork deliveries: Risk and regulation in the construction of children's sexual knowledge. *Contemporary Issues in Early Childhood*, 11(3), 249-262.
- Diiorio, C., Pluhar, E., & Belcher, L. (2003). Parent-child communication about sexuality: A review of the literature from 1980–2002. *Journal of HIV/AIDS Prevention & Education for Adolescents & Children*, 5(3-4), 7-32.
- Bartholomew, L. K., Parcel, G. S., Kok, G., Gottlieb, N. H., Schaalma, H. C., Markham, C. C., ... & Gonzales, A. C. (2016). *Planning health promotion programs: an intervention mapping approach*. Jossey-Bass.
- Elzinga, A. Hoe voedt Nederland seksueel op? (21 oktober 2013) Geraadpleegd van <https://www.jmouders.nl/opvoeden/seksuele-voorlichting/seksuele-opvoeding/hoe-voedt-nederland-seksueel-op>.
- Frankham, J. (2006). Sexual antinomies and parent/child sex education: Learning from foreclosure. *Sexualities*, 9(2), 236-254.

De Graaf, H., van Dijk, L., & Wijzen, C. (2010). Leefstijlcampagne seksuele weerbaarheid. Voorbereidend literatuuronderzoek.

De Graaf, H., Nikkelen, S., Van den Borne, M., Twisk, D., & Meijer, S. (2017). Seks onder je 25e 2017: seksuele gezondheid van Nederlandse jongeren. *Nederlands Tijdschrift Geneeskunde*.

Help Wanted (2017). *Publicatie jaarcijfers Help Wanted 2016*. Geraadpleegd van: <https://www.helpwanted.nl/wp-content/uploads/2017/02/Publicatie-jaarcijfers-Helpwanted-2016.pdf>

Homma Y, Wang N, Saewyc E, Kishor N. (2012). The relationship between sexual abuse and risky sexual behavior among adolescent boys: a meta-analysis. *Journal of Adolescent Health*. 51(1):18-24.

Inspectie van het Onderwijs (2016). *Omgaan met seksualiteit en seksuele diversiteit. Een beschrijving van het onderwijsaanbod van scholen*. Den Haag: Ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap.

Inspectie van het Onderwijs (2018). *Factsheet meldingen vertrouwensinspecteurs over de sectoren PO, VO, SO, MBO en HO over schooljaar 2016/2017*. Den Haag: Ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap.

Kelder, S. H., Hoelscher, D., & Perry, C. L. (2015). How individuals, environments, and health behaviors interact. *Health behavior: Theory, research, and practice*, 159.

Klaassen, C. (2009). *Begeleiden van waardegericht onderwijs*, Nijmegen: Pedagogiek en Onderwijskunde, Radboud Universiteit.

Kirby, D. (2007). *Emerging Answers 2007: Research findings on programs to reduce teen pregnancy and sexually transmitted diseases*. Washington, DC: National Campaign to Prevent Teen and Unwanted Pregnancy.

Kirby, D., Lepore, G., & Ryan, J. (2005). Sexual Risk and Protective Factors: Factors Affecting Teen Sexual Behavior. *Pregnancy, Childbearing, and Sexually Transmitted Disease, Washington, DC: National Campaign to Prevent Teen Pregnancy*.

Nationaal Rapporteur Mensenhandel en Seksueel Geweld tegen Kinderen (2017). *Effectief preventief. Het voorkomen van seksueel geweld door seksuele en relationele vorming in het onderwijs*. Den Haag: Nationaal Rapporteur.

Petty, R. E., Barden, J., & Wheeler, S. C. (2009). The Elaboration Likelihood Model of persuasion: Developing health promotions for sustained behavioral change.

RIVM (2017) *Nationaal Actieplan Soa, hiv en seksuele gezondheid. Doelstellingen*. Bilthoven: RIVM.

RutgersWPF (2011). *Richtlijn seksuele en relationele vorming. Visie, doelen en uitgangspunten*. Utrecht: RutgersWPF.

Ryan, S., Franzetta, K., & Manlove, J. (2007). Knowledge, perceptions, and motivations for contraception: influence on teens' contraceptive consistency. *Youth & Society*, 39(2), 182-208.

SLO, Nationaal Expertisecentrum Leerplanontwikkeling (2015). *Seksualiteit en seksuele diversiteit in de kerndoelen. Een leerplanvoorstel en voorbeeld lesmateriaal*. SLO, Enschede.

Spoelman, E. (2017). Implementation of the intervention Sex Guide by fourth, fifth and sixth grade teachers at primary schools located in South-Limburg in the period 2014-2016: Perceived facilitators and barriers. Unpublished Master Thesis. Faculty Health Science, Maastricht University.

Stead, M., Stradling, R., MacNeil, M., MacKintosh, A. and Minty, S. (2007). Implementation evaluation of the Blueprint multicomponent drug prevention programme: Fidelity of school component delivery. *Drug and Alcohol Review*, 26(6), pp. 653-664.

Stone, N., Ingham, R., & Gibbins, K. (2013). 'Where do babies come from?' Barriers to early sexuality communication between parents and young children. *Sex Education*, 13(2), 228-240.

Wadsworth P, Records K. (2013). A review of the health effects of sexual assault on African American women and adolescents. *Journal of Obstetric, Gynecologic, & Neonatal Nursing*. 42(3):249-73.

WHO en BZgA. (2010). Richtlijnen voor seksuele en relationele vorming in Europa. 2010: WHO Europese Afdeling en Bundeszentrale für gesundheitliche Aufklärung (BZgA).

WHO Regional Office for Europe and BZgA. (2010) Standards for sexuality Education in Europe. A framework for policy makers, educational and health authorities and specialists. Cologne: Federal Centre for Health Education, BZgA.

Vanwesenbeeck, I., Zessenz, G. V., Ingham, R., Jaramazović, E., & Stevens, D. (1999). Factors and processes in heterosexual competence and risk: an integrated review of the evidence. *Psychology and Health*, 14(1), 25-50.

Zantinge, E.M. (2018). Condoomgebruik jongeren naar leeftijd en geslacht. Geraadpleegd van <https://www.volksgezondheidszorg.info/onderwerp/seksueel-risicogedrag/cijfers-context/huidige-situatie#node-risico-op-ongepande-zwangerschap-naar-leeftijd-en-opleiding>

7. Praktijkvoorbeeld

Bron: directeur basisschool en groep 8 leerkracht van een basisschool. (Dit verhaal is bijna identiek aan een gesprek met twee leerkrachten van de bovenbouw van een andere basisschool.)

'Vóóordat we de methode hadden, maakte ik zelf mijn lessen. Dan moest ik op zoek naar afbeeldingen en plaatjes die wel duidelijk waren, maar die ook 'netjes' en niet te expliciet waren. Die waren moeilijk te vinden.'

'Als het onderwerp aan bod kwam, was dat dus in mijn groep: in de biologieles in groep 8. Ik kreeg steeds meer het gevoel dat het al veel eerder besproken had moeten worden. De onderwerpen die bij mij in de klas aan bod kwamen, waren immers ook voor die tijd al relevant. Kinderen haalden hun informatie en hun taal toch wel van straat. Maar als kinderen informatie van straat of van internet halen, kunnen we er beter zelf ook over voorlichten.'

'Dat was de situatie op dat moment en dat wilden we veranderen. Vandaar dat we een methode wilden die door alle klassen heen gaat. Dan weet je ook zeker wat de kinderen al weten en wat al aan bod is geweest.'

'Nu werken we met *Veiligwijs*. Een aantal elementen komen ook aan bod in de Kanjertraining (weerbaarheid, veiligheid in de klas, respect), dus die onderwerpen combineren we dan mooi. We hebben nu met de leerkrachten overlegd dat er in iedere groep lessen gegeven moeten worden. Leerkrachten kiezen nu nog zelf welke thema's ze aan bod willen laten komen en kijken daarbij wat ze relevant vinden. Sommige leerkrachten moeten nog wennen aan het helemaal oppakken van het thema, maar dat zal volgend jaar al anders zijn. Andere leerkrachten houden wel de volgorde van de lessen aan en kiezen als het teveel lessen zijn of het nog niet in de planning past, ervoor de andere lessen (de tweede helft van het leskatern) volgend jaar te geven.'

'Ik gaf bijvoorbeeld een les over loverboys. Ik heb als introductie de les over loverboys uit *Veiligwijs* gebruikt. Daarna heb ik gekeken naar wat ik nodig vind in de klas en met deze leerlingen. Ik heb er zelf nieuwe informatie bij gezocht en later nog met de klas een film over dit onderwerp gekeken.'

'Ik denk dat het onvermijdelijk is dat leerkrachten de les niet letterlijk opvolgen, maar dat ligt niet aan de kwaliteit ervan. Leerkrachten zijn eigenwijs en ze kijken naar wat ze vinden passen in de klassen, haken aan op actualiteiten en op vragen van de leerlingen. De lessen uit *Veiligwijs* dienen als een geweldig raamwerk waar we echt mee verder kunnen. Maar ik ben een leerkracht en wil ook luisteren naar wat er in de klas gebeurt en wat past en aansluit. De ene keer doe ik over één les drie lessen, en een andere keer voeg ik twee lessen samen in één les. De opbouw van de lessen biedt echter een goed houvast.'

'We gaan er zeker dit jaar mee verder en zijn er enthousiast over. Het thema is meer ingebed in school, we praten er als leerkrachten meer over en kunnen goed naar de ouders, die overigens veelal positief reageren, goed uitleggen waarom we als school deze thema's bespreekbaar maken.'

Samenwerking erkenningstraject

Het erkenningstraject wordt in samenwerking uitgevoerd door het Nederlands Jeugdinstituut (NJI), het RIVM Centrum Gezond Leven (CGL), het Nederlands Centrum Jeugdgezondheid (NCJ), het Kenniscentrum Sport & Bewegen, Vilans, het Trimbos Instituut en MOVISIE. Door samen te werken aan het beoordelen van interventies volgens eenduidige criteria streven wij naar kwaliteitsverbetering in de betrokken werkvelden.

